

3.7. Поняття та ознаки малого підприємництва

Розпочнемо дослідження з історії розвитку малого підприємництва в Україні, що нараховує близько 25 років. За цей період здійснились значні зміни в кількісному та якісному складі підприємницьких структур, в економічних і правових умовах, державній політиці розвитку малого підприємництва.

Становлення малого підприємництва можна умовно поділити на чотири етапи.

I етап: 1990–1994 роки – початок формування державної політики підтримки малого підприємництва, прийняття Радою міністрів Української РСР Постанови від 22.09.1990 р. № 278 «Про заходи по створенню та розвитку малих підприємств». Відповідно до якої було запроваджено категорію малих підприємств, до них, зокрема, належали новостворювані та діючі підприємства: у промисловості та будівництві – з чисельністю працюючих до 200 чоловік; в інших галузях виробничої сфери – з чисельністю працюючих до 50 чоловік; у науці та науковому обслуговуванні – з чисельністю працюючих до 100 чоловік; у галузях невиробничої сфери – з чисельністю працюючих до 25 чоловік; у роздрібній торгівлі – з чисельністю працюючих до 15 чоловік. Підприємства, що здійснювали декілька видів господарської діяльності (багатопрофільні), належали до малих за критеріями того виду діяльності, якому належить найбільша частка в обсязі реалізації продукції (робіт, послуг). Також на цьому етапі Верховною Радою України прийнято Закони «Про підприємництво» та «Про підприємства в Україні», утворенням Державного комітету УРСР зі сприяння малим підприємствам і підприємству та схваленням Урядом Програми державної підтримки підприємництва в Україні;

II етап: 1995–1997 роки – період реформування системи державної підтримки підприємництва, схвалення Кабінетом Міністрів Концепції Державної політики розвитку малого підприємництва, конституційне закріплення свободи підприємництва та затвердження Урядом Програми розвитку малого підприємництва на 1997–1998 роки;

III етап: з 1998 року по 2011 рік – визнання на рівні державної політики на зменшення державного втручання у підприємницьку діяльність, введення спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва, прийняття Верховною Радою України Законів «Про державну підтримку малого підприємництва» та «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні», Господарського та Цивільного кодексів України.

IV етап: з 2012 року дотепер – характеризується появою в положеннях статті 55 ГК суб'єктів мікропідприємства, якими є фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України; юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України. Також були прийняті Закони України від 22.03.2012 № 4618-VI «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» та від 15.07.2015 601-VIII «Про ратифікацію Фінансової угоди (Проект «Основний кредит для малих та середніх підприємств та компаній з середнім рівнем капіталізації») між Україною та Європейським інвестиційним банком».

Чинне тепер законодавство оперує такими термінами «мале підприємництво», «малий підприємець», «мале підприємство» та «малий бізнес», спробуємо розібратись у їх співвідношенні.

Розпочнемо термінологічний аналіз із дефініції підприємництва. Відповідно до статті 42 ГК України підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) для досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

З огляду на зміст цієї статті, можна дійти висновку, що ця діяльність здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями). Враховуючи, що в нас на меті є дослідження малого підприємництва, то з'ясуємо, законодавчі критерії віднесення тих чи інших суб'єктів господарювання до категорії малих.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» терміни «суб'єкти малого підприємництва» і «суб'єкти середнього підприємництва» вживаються у цьому Законі в значенні, наведеному у Господарському кодексі України, з урахуванням того, що в цілях цього Закону термін «суб'єкти малого підприємництва» охоплює суб'єктів мікропідприємництва.

Стаття 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. визначає, що малий та середній підприємець – суб'єкт господарювання, доход (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній фінансовий рік чи вартість активів якого не перевищує суми, еквівалентної 500 тисячам євро, визначеної за курсом Національного банку України, що діяв в останній день фінансового року, якщо на ринках, на яких діє цей підприємець, є конкуренти із значно більшою ринковою часткою. Досліджуючи це визначення можна дійти висновку, що воно йде в розріз зі статтею Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», адже не тільки не враховує критерій працюючих, а й суперечить положенням статті 55 Господарського кодексу України, яка передбачає критерій розмежування мікро підприємництва, малих, середніх та великих підприємств.

Поряд з терміном «мале підприємство» найактивніше законодавець використовує термін «малий бізнес». Наприклад, пункт «в» статті 1 Закону України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 31.10.2008 р. передбачає здешевлення кредитування проектів малого та середнього бізнесу, зокрема таких, що впливають на підвищення рівня зайнятості населення. Чи у Європейській хартії малих підприємств запровадженої Постановою КМУ від 2 липня 2008 р. № 587 «Про запровадження в Україні принципів Європейської хартії для малих підприємств» зазначається, що малі підприємства – це основа європейської економіки. Вони є ключовим джерелом робочих місць і благодатним ґрунтом для бізнесових ідей. Зусилля Європи з відкриття нової економіки матимуть успіх, тільки якщо *малий бізнес* буде висунутий на перше місце в порядку денному. Зазначене дає підстави стверджувати, що у першому реченні мова йде про мале підприємство, а у третьому – про малий бізнес. Отже, якщо опиратися на зміст, то скидається на те, що ці два терміни синоніми, а що ж тоді робити фізичним особам суб'єктам малого підприємництва, адже, якщо за цієї логікою вони не вписуються у положення хартії.

Проте перш ніж зробити остаточні висновки та запропонувати конкретні пропозиції щодо вдосконаленню чинного законодавства, вважаємо за потрібне дослідити зарубіжний досвід у цій сфері.

Згідно з класифікацією Адміністрації у справах малого бізнесу в США до малих підприємств відносять: в обробній промисловості підприємства з кількістю працюючих до 1000 осіб, в торгівлі – до 100, у секторі надання послуг – річний обсяг продаж не повинен бути більш як 13,5 млн. дол. США, у сільському господарстві – 3,5 млн. дол. США.

У Великобританії гнучка система критеріїв визначення суб'єкта малого підприємництва, згідно з якою суб'єктом малого підприємництва є фірма, показники якої не перевищують встановлених меж двох із трьох критеріїв: чисельність зайнятих (до 75 чол. – у будівництві та виробництві, до 50 чол. – в інших галузях виробничої сфери, до 25 чол. – у галузях невиробничої сфери, до 15 чол. – у роздрібній торгівлі, річний валовий дохід (до 500 тис. євро), вартість власних активів (до 1 млн. євро) [10, с. 8]. Що ж до фізичних осіб суб'єктів малого підприємництва, то вони існують у вигляді приватних підприємств. Приватний підприємець – це фізична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність одноосібно або за допомогою найманих робітників.

Отже, відповідно до іноземного законодавства особа може бути визнана приватним підприємцем за двох умов:

- 1) особиста участь у веденні бізнесу;
- 2) цей бізнес не повинен бути зареєстрований як компанія.

На відміну від континентальних правових систем, сучасне англійське право не проводить ніяких розмежувань між статусом фізичних осіб – підприємців і непідприємців за винятком окремих правових норм, що стосуються захисту прав споживачів.

Приватний підприємець несе необмежену особисту відповідальність за своїми зобов'язаннями і може бути визнаний банкрутом. До 1861 року до звичайних фізичних осіб, які не мали статусу підприємця – non-traders, процедура банкрутства не застосовувалася і «у випадку виникнення в них боргу» вони до кінця свого життя могли переслідуватися кредиторами і знаходилися в постійному страху перед ув'язненням. В силу цього, до 1861 року статус підприємця давав фізичній особі істотні переваги у вигляді можливості звільнення від боргів через проходження процедури банкрутства. Після 1861 року процедура банкрутства стала застосовуватися в Англії до будь-яких фізичних осіб, незалежно від наявності в них статусу підприємця.

Для ведення бізнесу в якості приватного підприємця фізичній особі не потрібні жодні формальності, особа вважається підприємцем з того моменту, коли фактично починає здійснювати свою підприємницьку діяльність [8, с. 22].

В Японії такими критеріями вважають розмір капіталу, чисельність працюючих та галузеву належність. Згідно з чинним законодавством до малих та середніх відносять юридично самостійні підприємства, що мають до 300 працівників, у галузях промисловості, будівництва, транспорту, зв'язку, кредиту, комунального господарства; до 100 в оптовій торгівлі; до 50 – в роздрібній торгівлі та сфері послуг. На практиці малі та середні підприємства поділяють на сім груп залежно від чисельності зайнятих: 1–4, 5–9, 10–29, 30–49, 50–99, 100–299, 300–499. Кількість зайнятих і обсяг основного капіталу – такі критерії належності підприємств до розряду малих в Італії, в Індії – чисельність зайнятих і обсяг інвестицій, а в багатьох галузях – ще й рівень використання енергії [1, с. 74–79].

Раніше за законодавством Німеччини малими підприємствами були такі, які не перевищували двох із трьох критеріїв нижче перерахованих показників: сума балансу в три мільйони дев'яност тисяч німецьких марок мінус дефіцит показаний в активі; вісім

мільйонів німецьких марок виручки від обороту за дванадцять місяців перед розрахунковим днем; в середньому за рік п'ятдесят найманих працівників [4].

Натепер у Німеччині до малих підприємств відносять ті, що мають кількість працюючих не більше ніж 50 осіб та річний оборот до 10 млн. євро.

Натепер одним із актуальних є питання про інтеграцію України у Європейський Союз. У зв'язку з цим на законодавчому рівні прийнято ряд нормативно-правових актів, зокрема, Закон України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» та Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», якими визначаються основні засади адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, в зв'язку з чим ми вважаємо за доцільне проаналізувати законодавство ЄС в сфері малого підприємництва та знайти невідповідності правової системи України *acquis communautaire* для їх усунення. *Acquis communautaire* (*acquis*) – це правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ.

На рівні Європейського Союзу відносинам в сфері малого підприємництва приділяється значна увага. Перша програма ЄС, присвячена малому підприємству, була схвалена ще у 1983 р., а в 1987 р., з урахуванням отриманого досвіду, прийнято другу програму. У 1994 році Європейська Комісія схвалила спільну програму для малих і середніх підприємств та промислів.

У грудні 2000 р. Рада ЄС Рішенням 2000/819/ЄС запровадила нову багаторічну програму про підприємство та підприємництво, зокрема, для малих та середніх підприємств (МСП), на 2001–2005 рр. Метою програми було підвищення конкурентноздатності підприємств, спрощення та удосконалення регуляторного, адміністративного та фінансового середовища, надання спрощеного доступу до послуг Співтовариства з підтримки та програмам, спрямованим на підтримку підприємництва. Зазначена програма реалізовувалася з 1 січня 2001 року до 31 грудня 2005 року.

Наступним кроком у розвитку законодавства ЄС стала Європейська хартія для малих підприємств, схвалена Радою «Загальних справ» у Лісабоні 13 червня 2000 року та затверджена Радою ЄС 19-20 червня 2000 року. Цей документ є Додатком III до Висновків Служби Президента Ради ЄС від 19–20 червня 2000 року.

Згідно з хартією, малі підприємства – це рушійна сила інноваційного процесу і створення робочих місць у Європі, їх невеликий розмір робить їх дуже вразливими до змін у промисловості та середовищі, у якому вони діють. Саме тому Глави держав та урядів і Європейська Комісія на Раді ЄС у Фетрі (Португалія) 19 та 20 червня 2000 р. визнали потребу в стимулюванні розвитку малих підприємств. Глави держав та урядів, а також Європейська Комісія відзначили динамічну потужність малих підприємств, яким вони пропонують нові послуги, створюють робочі місця і стимулюють соціальний та регіональний розвиток; також наголосили на важливості підприємництва та на недопущенні застосування заходів відповідальності за незначні помилки підприємців і дійшли згоди щодо переваги знань, зобов'язань та гнучкості у новій економіці [3, с. 46–47].

21 січня 2003 р. Європейська Комісія оприлюднила заяву «З думкою про мале підприємництво у Європі, що розширюється». Зазначений Акт є загальним вступом до чотирьох звітів Європейської Комісії; Звіту про імплементацію Європейської хартії для малих підприємств, звіту про імплементацію Європейської Хартії для малих підприємств у країнах-кандидатах, діяльності Європейського Союзу щодо малих та середніх підприємств (МСП) та діяльності Європейської Комісії щодо представництва

МСП. Ця заява пов'язана з цілями, визначеними на Лісабонській Європейській Раді у 2000 р., та з різноманітними заходами, спрямованими на вдосконалення середовища для розвитку малого бізнесу в Європі. Комісія у попередній заяві зазначила, що існуючий економічний спад може стати на заваді досягнення мети, поставленої у Лісабоні щодо створення у Європейському Союзі до 2010 р. «найбільш конкурентоспроможної та динамічної, заснованої на знаннях економіки, здатної до поступового зростання з більшими та кращими робочими місцями та найкращим соціальним захистом». Комісія також наголосила на важливості малого підприємництва для конкурентоспроможної Європи, а також відповідальності держав-членів за удосконалення середовища для малого підприємства та цінності «відкритого методу координації», закріпленого на Лісабонській Європейській Раді.

У законодавстві ЄС відносини в сфері малого підприємництва регулюються ще Рекомендацією Комісії 2003/361/ЄС від 6 травня 2003 року про визначення суб'єктів мікро-, малого та середнього підприємства, далі – «Рекомендація 2003/361/ЄС».

Відповідно до статті 2 Додатку до Рекомендації 2003/361/ЄС категорія мікро-, малих та середніх підприємств (МСП) складається з підприємств, штат якого налічує менш ніж 250 осіб та мають річний обіг, що не перевищує 50 мільйонів євро, та/чи сума річного балансу якого не перевищує 43 мільйони євро. У межах категорії МСП, мале підприємство визначається як підприємство, штат якого налічує менш ніж 50 осіб та річний обіг та/або сума річного балансу якого не перевищує 10 мільйонів євро. В межах категорії МСП мікропідприємство визначається як підприємство, штат якого налічує менш ніж 10 осіб та річний обіг та/або сума річного балансу якого не перевищує 2 мільйонів євро. Варто звернути увагу, що п.4 Рекомендації 2003/361/ЄС відносить до найбільш важливих критеріїв кількості персоналу («критерій граничної межі кількості персоналу»), а представлення фінансового критерію – необхідним додатком для контролю за реальною шкалою та діяльністю підприємства та його позицією у порівнянні з його конкурентами. Порівнюючи положення ГК, з відповідними положеннями Рекомендації 2003/361/ЄС, треба зазначити, що вітчизняний законодавець використав обидва критерії. Проте, варто звернути увагу на співвідношення термінів, що використовуються в українському законодавстві – «річний дохід» та європейському – «річний обіг» та «річний баланс».

Відповідно до Міжнародних стандартів фінансової звітності дохід у Концептуальній основі складання та подання фінансових звітів визначено як збільшення економічних вигод протягом облікового періоду у вигляді надходження або збільшення корисності активів чи зменшення зобов'язань, що веде до збільшення власного капіталу, крім випадків, пов'язаних із внесками учасників власного капіталу. Дохід містить як дохід від звичайної діяльності, так і прибуток від інших операцій. Дохід від звичайної діяльності є доходом, який виникає під час звичайної діяльності суб'єкта господарювання і позначається різними назвами, а саме: продаж, гонорари, відсотки, дивіденди та роялті.

Річний баланс – це один із видів бухгалтерського звітного балансу підприємства, який охоплює баланс прибутків і збитків, індекси [6, с. 272].

Поняття «річний оборот», на нашу думку, є дещо некоректним, тому варто застосовувати поняття річний обіг. Обіг – це форма товарного обміну різноманітних об'єктів власності (товарів грошей, цінних паперів, інтелектуальної власності тощо), яка формує цілісність сфер відтворення (безпосереднього виробництва, обміну, розподілу і споживання) [15, с. 605]. Річний обіг, це відповідно, форма товарного обміну різноманітних об'єктів власності, яка формує цілісність сфер відтворення протягом року.

З огляду на наведене вище, можна дійти висновку, що поняття «дохід» є однією з складових поняття «річний баланс», в якому зафіксовано результати річного обігу, тому вітчизняному законодавцю з адаптацією положень українського законодавства до норм Європейського Союзу варто враховувати ці особливості.

Не менш важливим є критерій «незалежності підприємств», що згадується у статті 3 додатку Рекомендації 2003/361/ЄС. «Незалежне підприємство» це будь-яке підприємство яке не класифікується як партнерське або пов'язане підприємство. Пункт 9 рекомендацій 2003/361/ЄС наголошує на тому, що для досягнення кращого розуміння реальної економічної позиції МСП та для скасування у цій категорії груп підприємств, чий економічний вплив може перевищувати владу «класичних» МСП, робляться розрізнення між різними типами підприємств, залежно від того, чи є вони автономними, чи мають вклади, що не призводить до керуючої позиції (партнерські підприємства), чи пов'язані вони з іншими підприємствами. Прийняте обмеження, вказане у Рекомендації 96/280/ЄС, що сягає 25% вкладів, за яким підприємство вважається автономним, закріплюється.

Проте, підприємство може ранжуватися як незалежне і як таке, що не має будь-яких партнерських підприємств, навіть якщо гранична межа у 25% (капіталу та голосів) досягається або перевищується наступними інвесторами, за умови що інвестори не є пов'язаними окремо або спільно з підприємством, про яке йдеться:

– державні корпорації з інвестування, компанії з венчурним капіталом, особи або групи осіб, які здійснюють постійну діяльність з інвестування венчурного капіталу («business angels») та інвестують власні засоби у підприємства, акції яких не котуються на біржі, якщо загальний внесок інвестицій таких «business angels» в це підприємство не перевищує 1 250 000 євро;

– університети або неприбуткові дослідницькі центри;

– інституційні інвестори, також регіональні фонди розвитку;

– місцеві органи самоврядування, з річним бюджетом який, не перевищує 10 мільйонів євро та 5 000 мешканців.

Аналізуючи Рекомендації 2003/361/ЄС, розглянемо категорію «пов'язані підприємства». Це підприємства, які мають будь-які з наступних відносин одне з одним:

– підприємство має більшість прав голосу акціонерів або членів в іншому підприємстві;

– підприємство має право призначати або звільняти більшість членів адміністративного органу, органу управління або наглядового органу іншого підприємства;

– підприємство має право здійснювати домінуючий вплив на інше підприємство відповідно до договору, укладеного з цим підприємством або положеннями їх меморандуму, або статтями асоціації;

– підприємство, яке є акціонером або членом іншого підприємства, здійснює одноособовий контроль відповідно до угоди з іншим акціонером або членом цього підприємства, над більшістю прав голосу акціонерів або членів в такому підприємстві.

В українському законодавстві, також містяться схожі правові конструкції. Група суб'єктів господарювання – юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному капіталі та/або управлінні називається асоційованими підприємствами (ч. 1 ст. 126 ГК України). Також Закон України «Про акціонерні товариства» містить визначення афілійованої особи – юридичної особи, за умови, що одна з них здійснює контроль над іншою чи обидві перебувають під контролем третьої особи; члени сім'ї фізичної особи – члени сім'ї фізичної особи – чоловік (дружина), а також батьки (усиновителі), опікуни

(піклувальники), брати, сестри, діти та їхні чоловіки (дружини); – фізична особа та члени її сім'ї і юридична особа, якщо ця фізична особа та/або члени її сім'ї здійснюють контроль над юридичною особою. Ми не будемо детально вдаватись до вивчення проблем праводносин за участю залежних підприємств, оскільки останні не є предметом нашого дослідження та були детально розглянуті у роботах Лукач І. В. [12; 13]. Проте, вважаємо, що суб'єкти малого підприємництва не повинні бути ширмою для відмивання коштів та ухилення від оподаткування, тому повинні бути незалежними від інших юридичних чи фізичних осіб.

Не менш важливим є аналіз положень статті 5 додатку Рекомендації 2003/361/ЄС, щодо найвищої кількості персоналу. Найвища кількість, що відповідає кількості річних робочих періодів (РРП), тобто кількості осіб, що працюють на повну ставку у межах підприємства, про яке йдеться, чи від його імені протягом повного року, що розглядається. Робота осіб, які не працювали протягом повного року, робота тих, хто працював на півставки, в незалежності від тривалості їх робочого дня, та робота сезонних робітників розраховується як частини РРП. Персонал складається з:

- (a) робітників;
- (b) осіб, що працюють на підприємство, які підпорядковуються йому і вважаються робітниками за державним законом;
- (c) керівників-власників;
- (d) партнерів, що беруть участь у постійній діяльності в підприємстві та отримують прибуток з фінансових переваг від підприємства.
- (e) початківці чи студенти, що беруть участь у професійній підготовці з контрактом на навчання чи професійну підготовку, не входять до персоналу. Тривалість відпустки в зв'язку з пологами і догляду за дитиною не враховується.

На нашу думку, такий диференційований підхід є доволі слушним, оскільки, якщо порівнювати вітчизняні правові категорії з європейськими, то щодо перших двох пунктів: робітників та осіб, що працюють на підприємство – все зрозуміло, проте щодо керівників-власників та партнерів, що беруть участь у постійній діяльності в підприємстві та отримують прибуток з фінансових переваг від підприємства, виникають питання, адже вітчизняний законодавець прямо їх не зараховує до складу тих 50 осіб, що працюють на малому підприємстві. Положення щодо початківців чи студентів має дискусійний характер, оскільки останні можуть повноцінно виконувати роботу на неповну ставку. Доволі слушним є положення щодо не врахування тривалості відпустки в зв'язку з пологами та догляду за дитиною, на жаль, у вітчизняному законодавстві аналогічна норма відсутня, що призводить до подвійного тлумачення чинних норм.

Враховуючи викладене вище, вважаємо, що до складу правової категорії «середньооблікова кількість працюючих» мають входити: безпосередньо працівники, робітники органів управління та контролю та їх керівництво, учасники малого підприємства в залежності від обраної організаційно-правової форми.

Підсумовуючи сказане, пропонується ч. 3 ст. 55 ГК України викласти у такій редакції: «Середня кількість працівників за звітний період визначається з урахуванням усіх працівників, у тому числі тих, що працюють за договорами та за сумісництвом, а також працівників представництв, філій, відділень та інших відокремлених підрозділів, органів управління та контролю і їх керівництва.

Жінки, що перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, а згодом у відпустці з догляду за дитиною – не входять до складу звітності».

Отже, як вбачається з викладеного, можна дійти таких висновків: по-перше, в законодавстві ЄС приділяється значна увага питанням присвяченим врегулюванню діяльності малого підприємництва; по-друге, в українському законодавстві відсутній

критерій незалежності, який є істотною ознакою малого підприємництва в законодавстві ЄС; по-третє, в українському законодавстві використовується такий критерій як «річний дохід», який має іншу природу ніж річний обіг та річний баланс, які використовуються у Рекомендації 2003/361/ЄС, також при встановленні цих критеріїв потрібно проводити кореляцію між макроекономічними умовами, які існують в Україні та в країнах Європейського Союзу; по-четверте, в законодавстві ЄС, на відміну від вітчизняного, проводиться диференціація працюючих на групи.

Відповідно до статті 3 Закону Республіки Білорусь «Про державну підтримку малого підприємництва в Республіці Білорусь» під суб'єктами малого підприємництва розуміються підприємці, що здійснюють свою діяльність без створення юридичної особи, і юридичні особи з наступною середньосписочною чисельністю працівників: у промисловості і на транспорті – до 100 чоловік; у сільському господарстві, також фермерські (селянські) господарства, в науково-технічній сфері – до 60 чоловік; у будівництві й оптовій торгівлі – до 50 чоловік; у роздрібній торгівлі і побутовому обслуговуванні населення – до 30 чоловік; в інших галузях невиробничої сфери – до 25 чоловік.

Малі підприємства і підприємці, які провадять свою діяльність без створення юридичної особи, що займаються декількома видами діяльності, належать до суб'єктів малого підприємництва за критеріями того виду діяльності, частка якого є найбільшою в обов'язі реалізації продукції (робіт, послуг) за квартал.

Отже, проводячи порівняльний аналіз визначення поняття суб'єктів малого підприємництва в українському законодавстві і в законодавстві Республіки Білорусь, можна зробити висновок, що законодавець Республіки Білорусь обмежився таким критерієм, як диференціація кількості працюючих залежно від сфери діяльності.

Продовжуючи порівняльно-правову характеристику українського законодавства з відповідними нормами у законодавстві зарубіжних країн, хотілось би звернути увагу на положення Закону Киргизької Республіки «Про державну підтримку малого підприємництва» від 25.05.2007 року, який є своєрідним міксом критеріїв розповсюджених у законодавстві пострадянських країн, тобто кількість працюючих не стала величиною, як це у законодавстві України, Російської Федерації, а диференціюється залежно від сфери діяльності. Також цим Законом передбачений критерій валового доходу, який не повинен перевищувати 3 млн. сомів, це приблизно 600 тис. гривень. Закон Киргизької Республіки (стаття 3) містить своєрідний підхід до вимог, що встановлені для статутного капіталу суб'єктів малого підприємництва, так частка участі держави, суспільних і релігійних організацій (об'єднань), благодійних та інших фондів не повинна перевищувати 10 відсотків (законодавець Російської Федерації встановив такий критерій на рівні 25 відсотків).

Підводячи підсумок аналізу визначення поняття суб'єкта малого підприємництва за киргизьким законодавством, можна зазначити, що порівняно з вітчизняним, киргизьке має більш жорсткі обмеження, це і диференційована в залежності від сфери діяльності кількість працюючих, і валовий дохід еквівалентний 600 тисячам гривень, і істотним обмеженням щодо участі у статутному капіталі, з одного боку такий підхід носить негативний характер, оскільки в такий спосіб багато підприємств позбавляються державної підтримки у вигляді спрощеної системи оподаткування, проте завдяки акумулюванню державних коштів, цю підтримку отримають справді ті, хто її потребує.

Що стосується доктринального визначення суб'єктів малого підприємництва, то різні вчені визначають його по-різному: одні розмежовують поняття суб'єктів малого підприємництва, малих підприємств і малого бізнесу, інші – отождожують їх. Варналій З. С. розмежовує поняття суб'єктів малого підприємництва, малого бізнесу і

малих підприємств. При визначенні поняття суб'єктів малого підприємництва він виділяє базові та похідні властивості цього типу підприємницької діяльності. На думку Варналія З. С., малий бізнес – це діяльність будь-яких малих підприємств та окремих громадян (фізичних осіб) для одержання прибутку, а малі підприємства – це організаційно-економічний вид підприємств, які кваліфікуються за показником чисельності зайнятих працівників [2, с. 23–25]. Труш І. В. також розрізняє поняття малого підприємництва, визначивши його як особливу підприємницьку діяльність фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб (малих підприємств), не забороненої законом, на власний ризик, з повною або частковою господарською відповідальністю для отримання прибутку; та поняття малого підприємства, визначивши його як самостійного суб'єкта господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, який має право юридичної особи [18, с. 3–4].

Гордієнко О., навпаки, ототожнює поняття суб'єктів малого підприємництва і суб'єктів малого бізнесу, вважаючи, що суб'єкт малого бізнесу формується залежно від традицій національної економіки. Тому єдиний критерій зарахування суб'єктів підприємницької діяльності до сектору малих у світі не існує [5, с. 8].

Такої ж думки дотримується Мамдух Тайе Аль Зіадат, який визначає мале підприємництво (або ж малий бізнес) як сукупність малих підприємств незалежно від форм власності і відповідно до критеріїв, які визначені законодавством тих країн, на теренах яких ці підприємства здійснюють свою господарську діяльність, а також громадян-підприємців, які ведуть самостійну господарську діяльність для забезпечення самозайнятості та зайнятості членів своєї родини та інших громадян на власний ризик, зазвичай, маючи за мету одержання прибутку [14, с. 6].

Нагребельний В. П. наводить лише визначення малого підприємства, не згадуючи ні про мале підприємництво, ні про малий бізнес. На його думку, мале підприємство – це різновид підприємства в Україні, самостійно господарюючий суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідну або комерційну діяльність для одержання відповідного прибутку (доходу) [16, с. 561].

На нашу думку, поняття суб'єктів малого підприємництва, малого бізнесу та малих підприємств належить розуміти так: малі підприємства є одним із суб'єктів малого підприємництва разом із громадянами-підприємцями, а малий бізнес – це діяльність суб'єктів малого підприємництва, тобто термін «бізнес» дорівнює зарубіжному аналогу терміну «підприємництво», який був запозичений із зарубіжного законодавства. На нашу думку, такий підхід носить негативний характер, оскільки подвійна термінологія може призвести до плутанини і порушень чинного законодавства, до того ж, законодавство пострадянських країн (положення якого було проаналізовано вище) оперує терміном «мале підприємництво», тому доцільно внести відповідні зміни, замінивши іноземний термін «бізнес» (калька з англійської business) вітчизняним «підприємництво».

Враховуючи викладене, пропонується замінити у пункті 1 статті 1 Закону України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 31.10.2008 р., термін «малий та середній бізнес» на «мале та середнє підприємництво» та рекомендується у подальшій законотворчості вживати вітчизняну термінологію.

Деякі вчені близького зарубіжжя вважають, що суб'єкти малого підприємництва – це суб'єкти цивільного права, які здійснюють підприємницьку діяльність і відповідають встановленим законам критеріям [11, с.6].

Заслуговує на підтримку запропонована в юридичній науці позиція, згідно з якою, суб'єкти малого підприємництва є суб'єктами господарського права. Поняття суб'єкта господарського права обґрунтоване теорією господарського права, яка виходить з того,

що суб'єктами господарського права є учасники господарських відносин. Зокрема, М. І. Коняєв визначав суб'єктів господарського права як такі структурні ланки народного господарства, які для участі в господарській діяльності і управлінні нею наділені відособленими тією чи іншою мірою частиною державного майна, здатні мати права і обов'язки зі здійсненням цієї діяльності і нести майнову відповідальність за її результатами; а одним із суб'єктів господарського права було підприємство [9, с. 3].

Такої ж думки дотримується і В. В. Лаптев, визначаючи, що суб'єктами господарського права є соціалістичні організації і їх підрозділи. Вони виступають як носії господарських прав і обов'язків, учасники господарських правовідносин, здійснюють господарську діяльність і керують нею відповідно до норм господарського права. В господарських правовідносинах бере участь не держава як суб'єкт права, а державні підприємства, виробничі об'єднання, інші господарські органи та їх підрозділи [19, с. 49].

Згодом концепція господарського права змінила уяву про суб'єктів господарського права, порівняно з попередніми визначеннями, збільшилась кількість суб'єктів – учасників господарських правовідносин. Г. Л. Знаменський визначає, що з появою різних форм власності розширюється коло суб'єктів господарської діяльності. До них належать і ті громадяни, які є власниками засобів виробництва та займаються підприємницькою діяльністю [7, с. 43].

На тепершній день стаття 2 Господарського кодексу України визначає, що учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Відповідно до статті 55 Господарського кодексу суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Суб'єктами господарювання є:

1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Варто зазначити, що визначення поняття суб'єкта господарювання в Господарському кодексі з'ясовують через поняття «учасники господарських відносин, що здійснюють господарську діяльність». Оскільки господарська діяльність регламентується законодавством і її здійснення поза правовими рамками неможливо, учасники процесу господарювання, вступаючи між собою в різні відносини, врегульовані нормами права, стають носіями суб'єктивних прав і суб'єктивних обов'язків, тобто – суб'єктами господарських правовідносин, суб'єктами господарського права [17, с. 92].

Можна дійти висновку, що суб'єкти малого підприємництва є суб'єктами господарського права.

Дослідивши вітчизняне та зарубіжне законодавство у сфері малого підприємництва, ознайомившись з думкою фахівців у цій сфері, можна зробити

висновок, що найпоширенішими ознаками зарахування підприємств до категорії малих є:

- 1) належність до галузі економіки;
- 2) чисельність працюючих;
- 3) обсяг виручки від реалізації товарів, робіт і послуг;
- 4) обсяг виготовленої продукції (виконаних робіт, здійснених послуг) в натуральному вигляді для організацій відповідних галузей;
- 5) обсяг інвестицій;
- 6) розмір основного капіталу відповідно до сфери діяльності.

Тому, враховуючи викладене вище, можна дати наступне узагальнююче визначення: *суб'єкт малого підприємництва* – це суб'єкт господарювання, який здійснює підприємницьку діяльність, зареєстрований у встановленому законом порядку і відповідає встановленим законам критеріям, а саме, належить до галузі економіки, має встановлену законом чисельність працюючих, обсяг виручки від реалізації товарів, робіт і послуг, не перевищує встановленого розміру, обсяг виготовленої продукції (виконаних робіт, здійснених послуг) в натуральному вигляді для організацій відповідних галузей не перевищує встановлених розмірів, має деякий обсяг інвестицій та розмір основного капіталу відповідно до сфери діяльності; чи їх комбінації.

Джерела

1. Барановський О. Державна підтримка малого бізнесу: світовий досвід і Україна // Економіка України. – 1993. – № 6. – С. 74–79.
2. Варналій З.С. Мале підприємництво : основи теорії і практики. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2001. – 277 с.
3. Ващенко Ю.В. Основні напрямки державної підтримки малого та середнього підприємництва за програмними документами законодавства Європейського Союзу // Бюлетень Міністерства юстиції. – 2006. – № 2. – С. 45–48.
4. Германское право. Часть II. Германское торговое уложение и другие законы. – М., 1996.
5. Гордієнко О. Малі підприємства: критерії правового статусу і проблеми його вдосконалення // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 6. – С. 8–11.
6. Економічна енциклопедія: У трьох томах. – Т. 3 /Редкол.: С. В. Мочерний (відпов. ред.) та ін. – К. : видавничий центр «Академія», 2002. – С. 272.
7. Знаменский Г. Л. Хозяйственное законодательство Украины. Формирование и перспективы развития. – К. : Наук.думка, 1996. – С. 43.
8. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Великобритании. Законодательство. Прецеденты, Комментарии. – К. : Юстиниан, 2003. – С. 22.
9. Коняев Н. И. Хозяйственное право. – Куйбышев, 1972. – 45 с.
10. Кузнецова І. С. Трансформація державного регулювання малого підприємництва в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / І. С. Кузнецова. – Київ, 2002. – 18 с.
11. Куницкая О. М. Правовой статус субъектов малого предпринимательства в Республике Беларусь.-автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право»/ О. М. Куницкая. – Минск, 2005. – 20 с.
12. Лукач І. В. Правове становище холдингових компаній : моногр / І. В. Лукач. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 240 с.

13. Лукач І. В. Правове становище холдингових компаній за законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / І. В. Лукач. – Київ. – 18 с.

14. Мамдух Тайє Аль Зіадат Розвиток малого підприємництва в умовах перехідної економіки (на прикладі України та Йорданії). – автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.06.02 – «Підприємництво, менеджмент та маркетинг» / Мамдух Тайє Аль Зіадат. – Донецьк, 1999. – 18 с.

15. Мочерний С. В. // Економічна енциклопедія : у 3 т. /Редкол.: С. В. Мочерний (відпов. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія». – 2001. – Т.2. – С. 605.

16. Нагребельний В. П. Мале підприємство // Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : «Укр.ецикл.», 2001. – Т.3. – С. 561.

17. Науково-практичного коментаря до Господарського кодексу України / [Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина та ін.]; за заг.ред. В. К. Мамутова. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.

18. Труш І. В. Господарсько-правове забезпечення державної підтримки малого підприємництва в Україні. – автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / І. В. Труш. – Донецьк, 2005. – 20 с.

19. Хозяйственное право: Общие положения / Под редакцией В. В. Лаптева. – М. : Наука, 1983. – 527 с.

3.8. Правовий режим майна фермерського господарства: проблеми теорії та практики

Поняття «правовий режим майна» широко використовується у цивільному праві та інших вітчизняних галузях права. Безумовно, будь-яке дослідження проблем права власності юридичних та фізичних осіб неможливе без використання та висвітлення категорії «правовий режим майна». Розрізняють такі категорії, як правовий режим майна юридичних осіб приватного права, правовий режим майна юридичних осіб публічного права, також виокремлюють правові режими підприємницьких товариств залежно від їх організаційно-правових форм діяльності, наприклад, правовий режим майна акціонерного товариства, правовий режим майна товариства з обмеженою відповідальністю тощо. Поряд із цивільним та господарським правом, дефініція «правовий режим майна» широко використовується і в сімейному праві. У сімейному праві розрізняють такі поняття, як правовий режим майна подружжя, батьків та дітей, режим спільної сумісної власності та особистої приватної власності кожного з них, правовий режим майна осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, законний та договірний режими майна членів сім'ї. Науковці зауважують, що, незважаючи на те, що аналізу правових режимів майна приділено багато уваги у галузевій науковій літературі, будь-яке загальновизначане розуміння цього поняття до кінця не сформовано [1, с. 258]. У теорії права існують різні визначення поняття «правовий режим». Під правовим режимом розуміються сукупність засобів, заходів, норм для досягнення будь-якої мети [2, с. 645]; закріплений юридичними нормами та забезпечений сукупністю юридичних засобів соціальний режим об'єкта [1, с. 258]; або відповідна специфіка юридичного регулювання визначеної сфери суспільних відносин за допомогою різних засобів та способів [3, с. 265]. Також під правовим режимом розуміють деякий порядок правового регулювання, який забезпечується через особливе поєднання залучених для його здійснення способів, методів та типів